

שברי לוחות. ספרים אבודים של בעלי התוספות. שמחה עמנואל. הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים. תשס"ז. יב+387 עמ'. (02-6586659)

הספר הידוע 'בעלי התוספות' של פרופ' א"א אורבך ז"ל מהווה את עמוד התווך בידיעת תולדותיהם ותולדות תורתם של בעלי התוספות; מפעל-חיים זה של מחברו מסכם ומקיף את סדרי הדורות ודרכי הלימוד של התקופה ומתאר את אישיה ואת בתי מדרשה ואת חיבוריה, אך הוא מתמקד כמובן במה שיש – ולא במה שאין. פרופ' שמחה עמנואל, שלאחר שנות לימודים בישיבות היה לאחד מתלמידי הקרובים של פרופ' י"מ תא-שמע ז"ל (הוא אף הקדיש את הספר לזכרו), החליט לחפש את מה שלכאורה כבר לא קיים – את חיבורי בעלי התוספות שאנו יודעים על קיומם אך הם לא הגיעו אלינו, בעיקר בעקבות השמדות והפוגרומים והגירושים במשך הדורות. מלאכה כזו לא היתה יכולה להתקיים בלי המהפכה שקרתה בעולם הספר היהודי – קיבוץ כל אוצרות הרוח של עם ישראל תחת קורת גג אחת ב'בית הספרים הלאומי' בירושלים, כשלפחות עותק אחד של כמעט כל ספרי הדפוס העבריים שבעולם נמצא במחסני בית הספרים, וצילומיהם של עשרות אלפי כתבי היד היהודיים מכל קצווי תבל, בליווי קטלוגים מפורטים ומחקרים ותיאורים, נמצאים במכון לתצלומי כתבי היד העבריים (שמפתיעה העובדה שהוא נוסד ביוזמתו של בן גוריון דווקא!). עתה יכול היה פרופ' עמנואל, מהחוקרים הבכירים של ספרות ה'ראשונים' בימינו, בעזרת זיכרונו וידענותו והאינטואיציה המיוחדת שבה ניחן, 'לחפש את מה שאין'... ולעיתים גם למצוא. המחקר התבסס

בעיקר על ציטוטים בספרים אחרים של בעלי התוספות (בדפוס ובכתבי יד) ושל חכמים שלאחריהם, על רשימות ספרים עתיקות של חכמים ואספנים ולהבדיל על רשימת ספרים מוחרמים של הצנזורה הנוצרית, על 'גניית אירופה' - הדפים שהולכים ומתגלים בימינו לאחר שתלשו בידי הגויים מכתבי יד עבריים גזולים ושימשו לכריכת ספרים ולעטיפת תיקי ארכיון (ובזכות עובדה זו נשתמרו עד ימינו), וכמוכן על כל מה שנחקר ושנכתב בתחום הזה במהלך הדורות. במחקר כלולים רק ספרי ההלכה של בעלי התוספות (ולא קובצי הפירושים לגמרא, ה'תוספות' עצמן), ומסקנת המחבר היא שרובם [!] אכן לא הגיע לידינו, ולא תמיד ניתן לומר (כפי שהלב היה נוטה להאמין) שדווקא ה'תבן' אבד והבר נשמר; כך למשל 'ספר החכמה' אבד (ראה להלן), ו'ספר היראים' לר' אליעזר ממץ, מספרי ההלכה החשובים מתקופת בעלי התוספות, נדפס לראשונה בשלמותו לפני כמאה שנים מכת"י יחיד שנתר, כך שעוד פוגרום אחד קטן או שריפה עונתית נוספת היו עלולים להעלים גם ספר זה מעינינו לעד (וכמו שקרה למשל לכת"י היחיד של חידושי הראב"ד למסכת ברכות, ששרד בטבריה עד לפני כמה עשרות שנים - ואבד כשהכרת עלתה פעם על גדותיה; לעומתו רוב כרכי הסידרה הידועה 'בית הבחירה' למאירי נדפסו בדורנו מכת"י יחיד שנמצא היום בספריית פרמה שבאיטליה, אחר שכמעט הושלך לאשפה ע"י בעליו... תיאור מפורט של מקרים אלו נמצא בעמ' 305-306 של הספר [ואין צורך להזכיר שוב שהתלמוד הירושלמי שבידינו נדפס בזמנו מכת"י יחיד ששרד, ועד היום כת"י זה שבספריית לידן שבהולנד הוא כת"י השלם היחיד של הירושלמי הידוע לנו]. נוסף לחיבורים הרבים שבאמת אבדו, מוכיח המחבר שמצד אחד קיימים חיבורים שהתברר שהידעות עליהם בטעות יסודו, והם לא היו ולא נבראו מעולם; ומצד שני כמה וכמה ספרים 'אבודים' לא אבדו ממש, והם נמצאים בחלקם הגדול בארון הספרים שלנו בשינוי שם וצורה. דוגמאות למסקנות שנמצאות בספר 'שברי לוחות': ספר 'אבן העזר' של הראב"ן הוא ספר 'צפת פענח' המכונה 'ספר ראב"ן'; קטעים רבים מספר 'אביאסף' של הראב"ה נמצאים בין תשובות המהר"ם ובמקומות נוספים, וכת"י שלם של חיבור זה עוד ראה החיד"א - אך עתה הספר נחשב אבוד; 'ספר החכמה' של ר' ברוך ממגנצא היה מעין פירוש על התלמוד ששימש גם כפנקס בית הדין של מגנצא, למרות חשיבותו הוא כבר אבד מזמן, אך מאות פיסקות מתוכו שרדו בספר המרדכי, בתשובות מהר"ם ובספרים אחרים; ספר 'נחמני' חיברו ר' נחמן ב"ר חיים הכהן בעל התוספות, והוא עסק במצוות הנהוגות בזמן הזה; כמות נכבדה של פסקי ר' יחיאל מפריז נמצאת בידינו, חלקה בדפוס וחלקה עדיין בכת"י; מחבר ספר ההלכה האבוד 'מתת' הוא ר' יוסף בן אברהם חתנו של ר' יחיאל; וספר 'המעין', שרק ציטוטים בודדים ממנו נשתמרו, נכתב בצרפת בידי תלמידתלמידו של ר"י מפריז. המחבר מצפה לכך שההתקדמות הטכנולוגית תאפשר להצליב בין הציטוטים מהספרים האבודים לבין נוסח כתבי היד האנונימיים שנמצאים בספריות השונות, ואז בוודאי יזוהו ספרים אבודים נוספים; והוא מסיים את הקדמתו באומר, שבניגוד לשאיפת המחברים בדרך כלל שסיפרם ישאר אקטואלי לעד - הוא מקווה שבעתיד אפשר יהיה לדלג על פרקים שלמים בספר, לאחר שיתברר שבעזרתם כבר נמצאו הספרים המתוארים בהם, נדפסו, ויצאו מכלל 'ספרים אבודים'. עד שתתגשם תחזית אופטימית זו (וגם אחריה) קיימת תועלת רבה בספר מיוחד זה המלא וגדוש ידיעות אין-סוף כדי ידענותו וחריצותו של מחברו, והוא מהווה, עם מפתחותיו המפורטים, תרומה בלתי-דגילה להכרת ספרותם ההלכתית ואורחות לימודם וכתביבתם של רבותינו בעלי התוספות ז"ל.